

Paál Zoltán

Történetírói irányzatok határán: egy vita tanulságai

„Eckhardt Sándor a multkorjában fölment egy óratoronyba,
meghúzta a harangokat és belekiáltott a süket világba:
veszélyben a magyar nyelv!”¹

A fent idézett epikus cselekménysor ugyan metaforikus elemekkel ábrázolva, de jól tükrözi Eckhardt Sándor és Pintér Jenő eddig feltáratlan vitájának kiemelt fontosságát. Ugyanakkor véleményem szerint ennek a vitának mélyebb rétegei vannak és nem korlátozhatók a „veszélyben lévő” magyar nyelvre. Eckhardt Sándor szellemtörténeti működésével már több éve foglalkozom. A korábbi írásaim is Eckhardt szellemtörténeti munkáiról szóltak, valamint arról, hogy a Horthy-korszak történetírói hogyan gyakoroltak hatást munkásságára. Az Eckhardt-kutatás során találkoztam Pintér Jenő nevével, akit kezdetben Eckhardt recenzenseként említettem *Az aradi közzművelődési palota francia könyvei* című írása kontextusában,² és a vitára csak egy utalás erejéig tértem ki. Azóta viszont már számos, a vitával kapcsolatos dokumentummal találkoztam, amelyről azt gondolom, hogy több figyelmet érdemel, mint egy lábjegyzet. Ennek okairól pedig a következő sorokban teszek említést.

A pozitívizmusról és a szellemtörténetről már számos tanulmány és összefoglalás készült, sőt még olyan vonatkozásban is, amikor a két irányzat különbségeire mutattak rá az egyes kutatók.³ A jelen tanulmány téje nem is ebben áll. Úgy gondolom, hogy jelen kutatásom abban nívum, hogy rávilágít egy egyáltalán nem kutatott történetíró és egy pozitivistaként jegyzett irodalomtörténész egymással szembeni pozíciójára, amely mögött két eltérő történetírói hagyomány húzódik meg.

Eckhardt Sándor és Pintér Jenő vitája meglátásom szerint két irányzat egymáshoz képesti kontextusában értelmezhető, nem a két tudós személyes viszonyában. Úgy gondolom, hogy a vitának a legmélyebb tartalmi elemei a pozitívizmus és a szellemtörténet legalapvetőbb különbségeire világítanak rá. Arra kívánok választ adni a tanulmányban, hogy a pozitívizmus és annak empirikus és generalizáló módszerei miképpen vannak jelen a 20. század első harmadában, kiváltképpen Pintér Jenő vonatkozásában. Ezen túlmenően arra is keresem a választ, hogy a szellemtörténet számára miért csak másodlagos kérdés az empirikus és adatoló eljárás, és mennyiben tekinthető új, esetleg más irányzatnak a pozitívizmushoz képest. E kérdésekre pedig a szellemtörténet vonatkozásában Eckhardt Sándor történetírása által kívánok válaszolni.⁴ Vélhetően az összehasonlítás rávilágíthat arra is, hogyan érintette a pozitívizmust a szellemtörténet térhódítása, mennyire őrizte meg módszertanát, vagy mennyire „hígult” fel Pintér Jenő vonatkozásában.

¹ Dóczy 1928.

² Pintér 1918. 87–104.

³ Az irodalomtörténet felől közelítették meg a kérdést például Kulcsár Szabó Ernő és Imre László. A történelem felől közelített Erős Vilmos, Romsics Ignác és újabban Szijártó M. István: Kulcsár Szabó 1990., Kulcsár Szabó 1998., Kulcsár Szabó 2000., Imre 2011., Erős 2015., Szijártó 2021.

⁴ Vass 1936. 256–263.

A vitára vonatkozó primer források sajnos nem kerültek elő. Meglátásom szerint ez azzal hozható összefüggésbe, hogy Eckhardt Sándor lakása és a Pázmány Péter Tudományegyetemen lévő tanári szobája a főváros ostromakor megsemmisült.⁵ Ennek következményeként az MTA Kézirattárában és az ELTE közgyűjteményében, valamint a családi tulajdonban zömmel a második világháború utáni dokumentumok lelhetők fel. Pintér Jenő oldaláról sem találtam a már említett közgyűjteményekben a vitára utaló forrásokat, sem a két tudós közös szakmai kapcsolatainak levelezéseiben. Ugyanakkor, mivel a kortársak tanulmányok formájában reflektáltak a vitára, markánsan kirajzolódott egy egyértelmű álláspont, ami keretet ad jelen munkámnak. A tanulmánynak nem célja a vitát eldönteni vagy győztest hirdetni, esetleg kiállni egy álláspont mellett. Sokkal inkább arra törekszem, hogy a diskurzus minden aspektusát feltárva bemutassam a két történetírói irányzat különbségét és az abból megfogalmazható tanulságokat Pintér Jenő és Eckhardt Sándort érintően.

Kezdetben arra vállalkozom, hogy a vitában szereplő tanulmányokat minél árnyaltabban bemutassam. Ezt követően a vita bizonyos elemeit egy tágabb kontextusban az egyes irányzatokra vonatkozóan értelmezem, majd az itt kapott eredményekkel, szűkebb keretek között, Pintér, majd Eckhardt történetírásában számolok.

Schöpflin Aladár *Irodalom és iskola* című tanulmányában az irodalmi műveltség centrális problémáira hívta fel a figyelmet, amelynek hátterét Pintér Jenő és Eckhardt Sándor vitája adta.

Az írás szerzője a tanítási mód és tananyag eredményességét vizsgálja úgy, hogy összegzi a vitából levonható legfontosabb tanulságokat. Egyrészt pozitívan értékeli a közönség szellemének „reflektált” hatását, másrészt viszont elítéli a túlzott adatközlést.⁶ Schöpflin talán az első között említhető, aki megragadta a szóban forgó vita lényegét, hiszen a Pintér–Eckhardt ellentét egyik markáns elemét ragadta ki, azt a központi kérdést, amelynek megválaszolására a jelen tanulmány vállalkozik.

Eckhardt Sándor *A magyar nyelv válsága* című tanulmányában fogalmazta meg az anyanyelvhasználat, valamint az irodalomtanítás problémáit. Kiemeli a „*papiros ízü, lélektelen szavak*” dominanciáját, illetve a „*szerű magyar szövegek gazdag választékának hiányát*.”⁷ Ugyanakkor a nyelvhasználaton túl nagyobb problémának tartja a tankönyvkészítés azon eljárását, amelyet a szerző a „*kivonatolás korszakának nevez*”, annak ellenére, hogy meglátása szerint az (irodalmi) oktatásban „*legközömbösebb a matéria*”.⁸ Úgy gondolom, hogy a kiemelt szerkesztési eljárások egyértelműen a pozitívizmus eszköztárából valók, és Eckhardt nem is Pintér személyét, tudós voltát illette kritikával, csupán az irodalomtörténész pozitívista módszertanát és tágabb kontextusban magát a pozitívizmust. Utóbbit azért feltételezem, mert Eckhardt a tanulmányában nem nevezi meg implicit módon, hogy kinek címezte az írását, de a szöveg kontextusa és a tanulmányban szereplő szövegrészek alapján egyértelmű, hogy Pintér Jenőhöz szóltak a fenti sorok. A tanulmányban továbbá Eckhardt a magyar oktatás ezen modelljét a francia oktatással veti össze, az abból megfogalmazható tanulságokat vetíti a magyar oktatásra.

⁵ A kutatás során személyes kapcsolatba kerültem Eckhardt Sándor lányával, Eckhardt Máriával, aki ezen felvetésemben megerősített.

⁶ Schöpflin 1928. 170–172.

⁷ Eckhardt 1928. 373.

⁸ Uo. 375.

A *Magyar Szemlé*ben megjelent tanulmány nem sokáig maradt válasz nélkül. Pintér Jenő *Egy kellemetlen dilettáns a magyar stílus világában* című írásával válaszolt az „ellene intézett oldal-támadásra.”⁹ Mint írja: „A panasz tulajdonképpen az – s valójában ezért készült az egész támadás – hogy Eckhardt Sándor kicsinyelni akarja középiskolai magyar irodalomtörténetem stílusát.”¹⁰ Sőt, Pintér Eckhardthoz hasonlóan kritikával illeti a szerző egyes műveit, jelesen *A francia forradalom eszméi Magyarországon*¹¹ című összefoglalását. E munka egyik recenzense Várkonyi Hildebrand volt, aki az összefoglalást a szellemtörténet felől méltatta.¹² A jelen írás keretei nem engedik meg, hogy a munkát szellemtörténeti aspektusokból részletesen értelmezzem,¹³ de úgy gondolom, hogy Eckhardt szellemtörténeti álláspontját jól tükrözi a fenti mű előszavában megfogalmazott állítás: „Teljes meggyőződésünk és benső vonzalmunk az idealista felfogáshoz húz.”¹⁴ Talán épp ez az „idealista felfogás” jelentette a pintéri kritika fő tárgyát.

Várkonyi Hildebrand méltatásával áll szemben Pintérnek az a véleménye, miszerint a fent említett írás „jó anyaggyűjtés, cédulázás hasznos terméke”, de ezen túlmenően a negatív hangú bírálatoknak ad teret, sőt, megfogalmazza azt is, hogy az Irodalomtörténet című periodikában miért nem recenziálta azt.¹⁵ A legfőbb bírálat pedig, hogy meglátása szerint Eckhardt írásképeben a „szellemtörténet rozsdás üstje” jelenik meg.¹⁶

Talán utóbbi kritika lehet a tanulmány szempontjából a legtanulságosabb, hiszen arra enged következtetni, hogy Pintér egyértelműen elhatárolja magát a szellemtörténet módszertanától, amelynek okairól a tanulmányban még bőven lesz szó.

Úgy gondolom, hogy a vita szempontjából a tanulmányokat megjelentető periodika is sok szempontból jelentős lehet. Eckhardt Sándor írásai a *Magyar Szemlé*ben jelentek meg, míg Pintér Jenő az általa szerkesztett *Irodalomtörténet*ben publikált. Míg előbbi a magyar szellemtörténet reprezentatív folyóirata, addig utóbbi szélsőségesen konzervatív, jobboldali szellemben foglalkozott az irodalmi jelenségekkel.¹⁷ Sőt, Pintér az *Irodalomtörténet* alapító szerkesztője volt, 1933-ig a lap szerkesztője, majd a folyóiratot működtető *Irodalomtörténeti Társaság* elnöke.¹⁸

A fenti két, 1928-as tanulmány azonban messze nem előzmény nélküli, hiszen a Pintér–Eckhardt vita (leg)első akkordját Pintér Jenő 1921-es *Új hangok egy régi folyóiratban* című tanulmánya jelenti, amelyre maga a szerző is hivatkozik az *Egy kellemetlen dilettáns a magyar stílus világában* című tanulmányában.¹⁹ A következő sorok a Pintér–Eckhardt vita első dokumentumai, amelyek talán első olvasatra nem is tűnnek a tanulmány szempontjából relevánsnak: „Az Egyetemes Philológiai Közlönyhöz is érkeztek végre a Nyugat hullámai... Bessenyei

⁹ Pintér 1928. 181.

¹⁰ Uo. 183.

¹¹ A kötet nem előzmény nélküli vállalkozás. Sok szempontból legalább ennyire meghatározó a könyv előtörténete is, lásd a *Magyar rózsakeresztesek* és a *Contrat Social* c. tanulmányokat. Eckhardt 1922., Eckhardt 1923.

¹² „A francia forradalom eszméi Magyarországon» szép, tiszta szellemtörténeti munka, melyben tudatos hittel buzog mind a materialista történetírás kerülése, mind pedig a struktúrának, vagyis a magyar felvilágosultság egymást lélektanilag feltételező alkotómózanatainak megértése [...]”. Várkonyi 1925.

¹³ Lásd bővebben: Köpeczi 1969., Karl 1926., Kornis 1925., Keeskeméti 1926., Poór 2011.

¹⁴ Eckhardt 2001. 7–9.

¹⁵ „[...] könyörületből nem engedtem meg bírálatát folyóiratunkban”. Pintér 1928. 185.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Sőtér 1978. 28.

¹⁸ Vaderna 2012. 294.

¹⁹ A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata az Irodalomtörténet 1921. évfolyamában tett közzé Pintér Jenő a szerkesztőhöz intézett levél formájában bírálatot Eckhardt Sándor az Egyetemes Philológiai Közlönyben megjelent Bessenyei-tanulmányáról.

*György paraszti esze – olvassuk Eckhardt Sándor Eötvös-kollégiumi tanár meglehetősen zavaros cik-
kében – nem tudott a logikus rendszerek végső következtetésébe belenyugodni. Mi bele tudnánk ebbe
nyugodni, csak az nem megy a fejünkbe, hogy miért kellett a nagytanultságú, tekintélyes földbirtokos-
nemesurat leparasztítani. Ha a Nyugat ír így, készséggel nyugtázzuk érdemeit, mert ott az lenne gyanús,
ha Bessenyei Györgyöt nem neveznék paraszti eszűnek és alapjában véve műveletlen alföldi magyarnak,
– de az Egyetemes Philológiai Közlöny?!”²⁰*

Az idézet számos olyan információt tartalmaz a vitával kapcsolatosan, amelyek kinyit-
ják a vita értelmezési lehetőségeit és számos következtetés vonható le belőlük. A tanul-
mány szempontjából kevésbé fontos Nyugat-ellenes magatartást nem kívánom magya-
rázni,²¹ de a *paraszt* jelző ígéretes lehet a vita teljes interpretálása kapcsán.

Az idézett sorok Eckhardt Sándor *Bessenyei és a francia gondolat* című írássorozatát ve-
szik alapul. Ez a háromrészes²² közleménysorozat meglátásom szerint egyrészt előszele,
másrészt szűkebb kontextusa a korábban már Pintér által erősen bírált *A francia forradalom
eszméi Magyarországon* című munkának, hiszen az eszmék értelmezésére tesz kísérletet
mind a két írásban. Előbbiben Eckhardt konkrétan arra vállalkozik, hogy Beöthy Zsolt
Bessenyei-képén túllépve kimutassa a Bessenyeit érő hatásokat. Eckhardt Sándor kutató-
sai alapján pedig számolhatunk Millot történelemszemléletével, a Locke nyomán kialakult
megismerhető képességek korlátozottságával, valamint Rousseau hatásával.²³ Ebből pe-
dig Eckhardt arra következtetett, hogy a „*Bihari remete*” tartalmazza kora legtöbb pszicho-
lógiai elmélgését.²⁴

A rendkívül terjedelmes és a Beöthy-kutatásokat meghaladó munkával ugyanakkor
Pintér Jenő kritikája Eckhardttal szemben csupán az volt, hogy „*leparasztított*” Bessenyeit,
amely vádakra maga Eckhardt is reflektált.²⁵ Az írásban kitérek arra, hogy Eckhardt *pa-
raszt* fogalma milyen tartalommal és jelentésrétegekkel bír, de talán az is fontos szempont
lehet a továbbiakban, hogy Pintér Jenő számára milyen a „hiteles” Bessenyei-kép.

Pintér *A magyar irodalom története* című sorozatában alapvetően életrajz és mű kontex-
tusában közli a szerzőkkel kapcsolatos adatokat, meglehetősen tömören és lényegre tö-
rően.²⁶ Pintér Jenő Bessenyei Györgyöt a „*franciás iskola*” megalapítójának, valamint az
irodalmi újlás korának tekinti, amelyet elsősorban a francia szellemmel és a Voltaire ne-
vével fémjelezhető hatásokkal magyaráz.²⁷

Meglátásom szerint a vita kapcsán nem arról van szó, hogy két tudós egymással ellen-
tétes álláspontot képviselne a kutatás tárgyára, jelesül Bessenyei Györgyre vonatkozóan.

²⁰ Pintér 1921. 79.

²¹ Lásd például Szerb Antal Pintér Jenőről szóló írását: „Pintér Jenő majdnem két évtizeden át a budapesti tankerület
élén állt, mint főigazgató. Ily módon a legtöbb irodalomtörténésznek hivatali feljebbvalója volt, hozzátehetjük: személyes jóba-
rátja és pártfogója is. Műveiről el nem ismerően írni fegyelmi okokból nem lehetett: ha pedig elismerően írt valaki nem hittek
őszinteségében.” Szerb 1940.; Pintér Jenő és Szabó Lőrinc levelezése: MTAK Ms 4685/200.; Pintér Jenő és
Kosztolányi Dezső levelezése: MTAK Ms 4624/414, 418.; Pintér 1941. 48–49.

²² Eckhardt 1919., Eckhardt 1920., Eckhardt 1921.

²³ Eckhardt 1919.

²⁴ Uo. 43.

²⁵ Eckhardt 1921. 19.

²⁶ Lásd például Fábán István Pintér Jenő összefoglalásáról készített bírálatát: „Irodalomtörténetében összefoglalja,
leltározza a tudományos kutatás addigi eredményeit és óvakodott attól, hogy egyéni szempontokkal megzavarja a biztos adatok
körét.” Fábán 1942. 312.

²⁷ Pintér 1913. 112–123.

Úgy gondolom, hogy kettejük ellentéte a pozitívizmus és a szellemtörténet különbözőségén alapul, amit a későbbiekben igyekszem alátámasztani. Ahhoz pedig, hogy értsük a vita eszmetörténeti hátterét, célszerű felvázolni, hogy mit tekint a történetírás pozitívizmusnak és szellemtörténetnek.

Ahogy a fentiekben már utaltam rá, a pozitívizmusról és a szellemtörténetről számos munka született. Ugyanakkor a tanulmányban elsősorban nem az irányzatok történeti kontextusát kívánom feltárni, hanem azt a keretet, amelyben kijelölhető a két tudós ellentétes állásfoglalása. Elsőként a pozitívizmust, majd a szellemtörténetet jelölöm ki elemzésem tárgyául. Az ebből megfogalmazható következtetéseket pedig a következő fejezetekben Pintér Jenőre, majd Eckhardt Sándorra vonatkoztatom.

A pozitívizmus, és mint látni fogjuk, a szellemtörténet kérdése rendkívül komplex és több tényezőtől áll. Egyrészt azért, mert az irányzatok fogalmi rendszerezése sem egységes,²⁸ másrészt azért, mert nehéz egyértelműen választ adni arra, hogy kik tekinthetők az irányzatok konkrét képviselőinek.²⁹ Sőt, még az irányzatok tudományos használatában is találunk bizonyos fokú eltéréseket. Továbbá azért is nehéz vállalkozás a két irányzatot egymáshoz képest értelmezni, mert a pozitívizmus fogalmát a szellemtörténet már eltorzítva használta, bizonyos értelemben saját ellenségképévé formálta.³⁰ Utóbbi vádra kis mértékben ugyan, de mindenképpen utalok a következő sorokban.

A fentiekre reflektálva, a pozitívizmusnak azért nem létezik egységes, konzisztens körülhatárolása, mert az egyes filozófusok, történetírók és irodalomtörténészek munkásságukkal bővítették, olykor módosították a fogalmat.³¹ A „*positif*” jelen esetben nem a negatív ellentétjét jelenti, hanem hogy konkrét, utalva rá, hogy az irányzat csak azt fogadja el, ami a közvetlen tapasztalás számára elérhető.³² Meglátásom szerint a következő idézet tartalmi szempontból mindenképpen körülírja, hogy miről is van szó: „*A pozitívizmus a pozitív-teóriák összessége, a politika új tudománya, egy új társadalmi rendszer koncepcionális alapja*” – idézi R. Várkonyi Ágnes Comte *Cours de Philosophie positive* című összefoglalójából.³³ Az összefoglalás a pozitívizmus „*alapkőve*”, hiszen Comte nézeteit ebben az 1830–1842 között publikált hatkötetes munkában fejtette ki.³⁴

R. Várkonyi Ágnes neve más vonatkozásban is megkerülhetetlen a pozitívizmusról szóló kétkötetes írása kapcsán. Meglátása szerint a pozitívizmust, mint kifejezést a 19. század első évtizedeiben kezdik használni reális, ésszerű és kézzelfogható értelemben.³⁵

²⁸ Például Erős Vilmos a pozitívizmus fogalmával való visszaélésről beszél a *Modern Historiográfia* című összefoglalásában. Meglátása szerint a pozitívizmust a historizmus kérdéskörébe utalják, mint a *Bevetetés a társadalomtörténetbe* (Szerk.: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József) c. könyv egyes szerzői. Lásd bővebben: Erős 2015. 12., 22., 89. Hasonló álláspontot képvisel Szijártó M. István, aki a pozitívizmust már a történelem intézményesülésének másik irányzataként értelmezi a historizmus mellett. Lásd bővebben: Szijártó 2021. 82.

²⁹ G. H. Lewes elsőként igyekezett a comte-i pozitívizmus fogalmát körülhatárolni: „*a pozitívizmus új korszak nyitánya az emberiség gondolkodásában, mert teljesen egyöntetű és egzakta ismeretekre alapuló magyarázatot adja a világnak, a társadalomnak és az embernek. Célja a társadalom újjáalakítása, alapja a természettudomány és módszere az objektivitás.*” Lásd még: R. Várkonyi 1973. 19.

³⁰ Szijártó 2021. 89.

³¹ R. Várkonyi 1973. 17.

³² Szijártó 2021. 83.

³³ R. Várkonyi 1973. 17.

³⁴ Szijártó 2021. 83.

³⁵ R. Várkonyi 1973. 17.

Pontosabban a fogalmat Claude Henri de Saint-Simon, a szocialista eszme egyik előfutára használta az 1813-as *Esszé az embertudományok* című írásában.³⁶

A pozitivizmus recepciójában a legtöbbször megidézett filozófusok között kell említeni Comte és Spencer nevét, illetve Taine-t. Comte, mint a pozitivizmus megalapítója és módszertanának kidolgozója³⁷ egy olyan pozitív korszak meglétét helyezte kilátásba,³⁸ amely azon túl, hogy a történelem új korszakának számítana, egyet jelent a természettudományok dominanciájával.³⁹ Comte a pozitivizmust olyan rendszerként mutatta be, amely egységbe foglalja a tudományok minden ágát, így a történelmet és a történetírást is.⁴⁰

Szerinte az „*emberi világ kutatójának*” úgy kell eljárni, mint a természettudományoknak: első lépésként az adatokat, majd az indukció módszerét alkalmazva általánosítani, az általánosításokból törvényt alkotni.⁴¹ Ha felidézzük, hogy Pintér Jenő Eckhardt dilettáns világát mivel indokolja, akkor éppen a fenti eljárások hiányát nevezi meg. Másik oldalról Eckhardt pedig az adatok és a „kivonatolás” ellen lép fel.

A pozitivizmus Nyugat-Európa felől „*bódított*”, amelynek oka, hogy itt teljesedtek be a technikai fejlődés életformát alakító eredményei. Másrészt itt húzódtak meg a polgári világ és a tudományos forradalmak eredményei.⁴² Az irányzat hazai szórványos előzménye a reformkorban és az abszolutizmus idején jelentkezett, majd nagyobb recepciója az 1880-as években indult, amely a polgári törekvések egyik kifejezőjévé vált.⁴³

Hazánkban a pozitivizmussal kis mértékben, de már a Kiegyezés előtt számolhatunk bizonyos értelemben a nemzeti-romantikus történetírói iskola mellett,⁴⁴ majd az irányzat az 1867 utáni magyar *Gründerzeit* meghatározó tudományoszménye lett, amely kiszorított minden más, főleg idealista gondolkodási formát.⁴⁵ Utóbbi viszont nem jelentette azt, hogy az idealizmussal, főleg annak hiányával ne lehetne számolni a korszakban.⁴⁶

A magyar pozitivizmus hosszan elhúzódott, mégsem végzett el olyan alapvető munkákat, amelyeket Németországban, Franciaországban, Angliában, Olaszországban régen elkészítettek.⁴⁷

A magyar pozitivizmus recepciójáról, valamint az irányzat hazai reprezentánsairól a következő fejezetben kívánok írni. Ugyanakkor a pozitivizmus teljes feldolgozása meg-

³⁶ Romsics 2011. 58.

³⁷ Auguste Comte összefoglalója: Cours de Philosophie positive. Módszertani könyve: Considérations philosophiques sur les sciences et les savants.

³⁸ A comte-i narratívában a szerző három szakaszt különböztet meg: teológiai szakasz, metafizikai szakasz és pozitív szakasz. Mivel a tanulmány szempontjából utóbbi a hangsúlyos, ezért azt helyezem fókuszba. A többi periódusról lásd még: Ernst 2004. 279., Erős 2015., Romsics 2011. 59., Szijártó 2021.

³⁹ R. Várkonyi 1973. 17.

⁴⁰ Romsics 2011. 58.

⁴¹ Uo. 59.

⁴² R. Várkonyi 1973. 34.

⁴³ Percz 1993. 45.

⁴⁴ Romsics 2011. 132.

⁴⁵ Láncki 1998. 39.

⁴⁶ Lásd például: Brassay Sámuel: Az igazi pozitív philosophia (1895), Greguss Ágost: A materializmus hatásáról (1872).

⁴⁷ Kenyeres 1993. 460.

haladná a jelen munka célkitűzéseit, valamint annak terjedelmét, ezért az irányzatot elsősorban Pintér Jenő kontextusában kívánom bemutatni úgy, hogy kiemelem azokat a pozitivista képviselőket, akiknek hatása az ő esetében egyértelműen kimutatható.

Pintér Jenő személye és munkássága több teret is megérdemel, mint a következő oldalak, de személyére vonatkozóan annyit kívánok jelen vonatkozásban kiemelni, amennyi a fenti vita kérdéseinek megválaszolásához szükséges. Ilyen értelemben kívánom Pintér „kérdéses” pozitívizmusát bemutatni irodalomtörténeti összefoglalásának kontextusában.

Pintér pozitivista szemléletéről nem alkotható egységes kép, mert ugyan szembehelyezkedett a szellemtörténettel és írásaiban a pozitívizmus tény- és adatközlő módszereit alkalmazta, de azt túlzás lenne állítani, hogy a keményvonalas pozitívizmus képviselője lenne. Ennek bizonyítására a tanulmány végén kívánok kitérni.

Pintér Jenő az irodalomtörténet tudományába a történetírás felől lépett be, életében pedig szellemi atyjának Beöthy Zsoltnak hiányait egészítette ki.⁴⁸ Pintér 1909 tavaszán lett a tudományos élet meghatározó tagja, amikor is megjelent a Semsey-pályadíjjal jutalmazott *Magyar Irodalomtörténetének* első két kötete. Ezek az írások bizonyos tekintetben már Beöthy összefoglalását is meghaladták, de az elemzések összességében csak a forrásbázis adatgazdagságát és a kötet tárgyilagos beszédmódját emelik ki.⁴⁹

A „fiatalabb” kortársa Zolnai Béla⁵⁰ a következő sorokat írja Pintér Jenő összefoglalásai kapcsán: „*Mikor Pintér Jenő első kötetei megjelentek, legnagyobb virágzását élte a pozitívizmus, a részkutatás és adatgyűjtés. De a nagy részletmunkák rengetegében a fától nem lehetett magát az erdőt látni.*”⁵¹ Talán a *Magyar Irodalomtörténet* megítélése okozza a legtöbb kérdést Pintér kapcsán, hiszen egyes tanulmányokban inkább a hígabb későpozitívizmus jeleit látatják, míg más-hol a Pauler Gyula⁵² által kijelölt irány követője.⁵³

Pauler az R. Várkonyi Ágnes által kategorizált pozitivista történetíró nemzedék harmadik generációjának tagja Thaly Kálmán mellett.⁵⁴ Ugyanakkor történész neve más vonatkozásban is ismerős lehet, hiszen az Országos Levéltár megszervezője, majd 1875-től vezetője volt.⁵⁵

Pauler Gyula a jelen munka szempontjából annyiban releváns, amennyiben Pintér Jenő számára hivatkozási alapot jelent. Ilyen értelemben nem lehet nem megemlíteni,

⁴⁸ Brisits 1941. 42., Szász 1941. 2., Somogyi 1967.

⁴⁹ A két kötetről lásd még részletesen: Császár 1909., Tordai 1910., Pintér 1910., Werner 1910.

⁵⁰ A Zolnai Béla és Eckhardt Sándor közötti „intellektuális” kapcsolatról Miskolczy Ambrus írt a *Szellem és nemzet*, illetve *A múlt megszelídítése* c. monográfiáiban. Előbbi Erős Vilmos a Zolnai–Eckhardt párbeszéd miatt bírálta egy tanulmányában. Lásd: Miskolczy 2001., Miskolczy 2014., Erős 2004.

⁵¹ Zolnai 1936. 48.

⁵² Pauler Gyula pozitivista voltáról nincs egységes álláspont. Gyáni Gábor és Romsics Ignác Pauler munkásságában inkább a historizmus hatásáról írnak. Ezt az álláspontot Erős Vilmos cáfolja és a pozitívizmust élesen elválasztja a professzionális történetírástól. A kérdést elsősorban Pauler *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt* című munkája veti fel, amely Erős Vilmos szerint annyiban tekinthető pozitivistának, amennyiben az irányzatot a „faktológiával” azonosítjuk. A tanulmány azért sorolja Paulert a pozitivisták közé, mert a hivatkozott munkákban a pozitívizmus képviselőjeként jelenik meg, valamint a szellemtörténeti irodalom is úgy hivatkozik rá. Lásd bővebben: Gyáni 2016. 1112., Romsics 2011. 134., Erős 2013. 89.

⁵³ Kenyeres 1993. 460.

⁵⁴ R. Várkonyi 1973. 17.

⁵⁵ Gyáni 2016. 1109.

hogy Pauler volt az első magyar történészek egyike,⁵⁶ aki kibontotta a pozitivizmus kérdéskörét Magyarországon. Tette ezt akadémiai székfoglalójában,⁵⁷ illetve az 1871-es Századokban megjelenő *A pozitivizmus hatásáról a történetíráshoz* c. írásában,⁵⁸ valamint a pozitivizmus és a történelem kérdéseit elemző írásában.⁵⁹

Pauler pozitivistá elmélete és gyakorlata, valamint a Pintérre tett hatása egyértelműen kimutatható,⁶⁰ hiszen Pintér Jenő Paulert a szellemtörténet ellentettjeként értelmezi, amelyet *Rendszerezésében* meg is fogalmaz: „Hóman Bálint, Szeksfű Gyula és Bartoniek Emma Magyar története (1928–1933) a Dilthey-féle német szellemtörténeti iskola egyik jellemző terméke. [...] A Hóman–Szeksfű–Bartoniek-féle feldolgozás sem történelmi anyagbőségében, sem elbeszélő stílusban nem vetekedett a Milleniumi Történelem sikerültebb kötetivel, annál kevésbé érte el Pauler Gyula árpád-kori történetének tudományos színvonalát és korfeltámasztó erejét.”⁶¹

Ha a fenti szövegrészlet elemeit összevetjük Pintér Jenő Eckhardt-kritikájával, azt láthatjuk, hogy számos ponton egyezik vele. Paulert elsősorban az anyagbőség és a stílus miatt méltatta, míg a Dilthey-féle szellemtörténet képviselőit ennek hiányában ítélte el. Meglátásom szerint Pintér tudatában volt annak, hogy a korban meghaladott pozitivizmus képviselője, hiszen az irányzat módszertanát és Paulert több helyen is elismerte. A következő szövegrészlet is Pintér pozitivistá szemléletét hivatott igazolni: „Pauler Gyula az ezerféle szétzilált adatok egybegyűjtésében, az egymásnak ellentmondó följegyzések kritikájában és az események oknyomozó csoportosításában kiváló mester volt, de pozitivistá erényeihez még egyéb értékes történetírói jellemvonások is járultak.”⁶²

Pintér Jenő pozitivistá szemléletét és a pauleri narratívát szintén igazolják a következő sorok: „A pozitivisták a külföld példájára a természettudományos gondolkodás szellemében iparkodtak átalakítani tudományos módszerüket, az adatok összehordásával, elrendezésével és kritikájával építették tovább a magyar történetirodalmat.”⁶³

Szintén a fenti tézist bizonyítja a következő szövegrészlet: „Mint a Comte-féle pozitivizmus híve, nem előre kidolgozott elméletek, fölvetések, elgondolások alapján formálta meg történelmi anyagát, hanem a tények teljes ismeretével, minden irányzatosság nélkül tárta olvasói elé kutatásainak gazdag kincsét.”⁶⁴

Pauler személye más vonatkozásban is hangsúlyos, hiszen Thienemann Tivadar a magyar pozitivizmus elterjesztését egyértelműen Paulerhez köti,⁶⁵ amelyet meg is fogalmaz a szellemtörténeti orientáltságú *Minerva* folyóiratban.⁶⁶ Mind Thienemann, mind a *Minerva* részletesebben kerül elemzésre a következő fejezetben.

⁵⁶ Továbbá a pozitivizmus hazai nyitányának tekinthető G. H. Lewes: A filozófia története Thalestól Comteig című 1876-os műve.

⁵⁷ A székfoglaló szövege a Századokban jelent meg 1871-ben. A szöveg bizonyos részeit a függelékben közlöm.

⁵⁸ Romsics 2011. 132–133.

⁵⁹ Pauler 1873. A szöveg bizonyos részeit a függelékben közlöm.

⁶⁰ Alszegehy 1934.

⁶¹ Pintér 1941. 341.

⁶² Pintér 1934. 271.

⁶³ Uo. 270–271.

⁶⁴ Uo. 286.

⁶⁵ R. Várkonyi 1973. 249.

⁶⁶ „Terjesztette azt a szocializmusnak mind szélesebb körű propagandája is, mely kezdettől fogva zászlójára írta a természettudományok egyedül üdvözítő voltának jelszavát.” Lásd bővebben: Thienemann 1922. 7. A tanulmányt gyakran olyan programadó írásnak tekintik, amit Szeksfű Gyula munkájával helyeznek egy kontextusba. Lásd bővebben: Szeksfű 1922.

Összegezve a fentieket, Pintér a német földről kiindult és a pozitívizmus ellenhatásaként értelmezett szellemtörténeti mozgalom képviselőivel szemben a régi irányzat követője volt. Ugyanakkor pozitívista történelemszemléletében nem számított maradi tudós-nak, hiszen a rendszerezés során jól tudta jellemezni az egyéniségeket és a korukat mozgató szellemi irányokat is.⁶⁷ Így tett a fent már felvázolt Bessenyei-kép kapcsán is, amikor a „franciás iskola” megteremtőjeként tüntette fel, de a kérdésre, hogy mennyire tekinthető keményvonalas pozitivistának, a szellemtörténettel összefüggésben kívánok válaszolni.

Utóbbi irányzat a fentiekkel összefüggésben csak annyiban kerül ismertetésre, amennyiben lehetőséget ad a pozitívizmussal való összevetésre. Ilyen értelemben (itt is) eltekintek az irányzat teljes történeti interpretációjától, és csak azokat a kontextusokat kívánom hangsúlyozni, amelyek keretet adnak Eckhardt Sándor működésének.

Akárcsak a pozitívizmus kapcsán, úgy a szellemtörténet vonatkozásában is nehéz a kifejezést egzakt módon meghatározni. Lényegre törően megfogalmazva a szellemtörténet egy olyan kultúrtörténeti és filozófiai irányzat, amely a pozitívizmus ellen fellépő idealizmus reakciója, amely egy-egy kor szellemét kívánja megragadni, különböző aspektusokból lefedve a kultúra számos szegmensét.⁶⁸

Magára a szellemtörténet keletkezésére, a szellem fogalmára és ezek kritikátörténeti vizsgálatára nem adható egyértelmű válasz. A legtöbb értelmező egyetért abban, hogy a szellemtörténeti irányzatnál túlnyomórészt Dilthey mentális struktúráként elgondolt, tehát alapvetően lélektani integráltságú szellemfogalmából érdemes kiindulni, leválasztva erről a Herderig, valamint Schlegelig visszavezethető fogalomtörténeti összefüggéseket. Konkrétan tehát Dilthey szellemi tudományoknak azokat nevezi, melyeknek tárgya a történeti-társadalmi valóság (*die geschichtlich-gesellschaftliche Wirklichkeit*).⁶⁹ Másképpen fogalmazva a szellemi tudományoknak mai értelemben vett nevét és fogalmát, alapvetéseit és kategóriáit először Dilthey hangsúlyozta, ahogyan a természettudományoktól való következetes elválasztását is. Dilthey a szellemtudományok tudományelméleti törekvéseit akkor kezdte el hangsúlyozni, amikor megdőlt a természettudományok nagyságát hirdető pozitívizmus.⁷⁰ Ez időben elhelyezve azt jelenti, hogy a 19. század végétől a második világháború befejezéséig terjedő korszakról van szó.⁷¹

A 19. század nagy szellemtörténésze, Dilthey már korábban megállapította a szellemtudományokat a természettudományoktól elválasztó különbséget, de Rickert „fogalomalkotóereje” nélkül nem tudott érvényt szerezni a szellem vonatkozásában a tudomány névnek.⁷² Dilthey a történelem s általában a szellemtudományok módszerét vizsgálva a neokantizmusnak, egyben a genetikus természetű történetfilozófiának is módszert adott.

A szellemtörténet történelemfelfogására jellemző, hogy erkölcsi és világnézeti vonatkozásai vannak. Ilyen nézet például, hogy a történelem nem körforgás, hanem fejlődés és haladás, a szellem kibontakozásának színtere.⁷³ Eckhardtnál ez talán reprezentatíván *A francia szellem* című munkájában van jelen, amelyet a következő fejezetben részletesen bemutatok.

⁶⁷ Szász 1941. 2.

⁶⁸ Imre 2013. 8.

⁶⁹ Kornis 1912. 485.

⁷⁰ Uo. 481.

⁷¹ Erős 2008. 20–21.

⁷² Korek 1928. 136.

⁷³ Láczi 1998. 27.

A századvégi német történettudós és irodalomtörténész módszertani elgondolása abban áll, hogy a történeti folyamatok mozgatóinak háttérében az egyes szellem által irányított folyamatokat keresi.⁷⁴ Módszerére jellemző a természettudományok és a szűkebben vett humántudományok neokantiánus szembeállítás.⁷⁵ Ugyanakkor ezek ellenére is találkozhattunk bizonyos fokú „kölsönhatásokkal” és kilengésekkel a két irányzatra vonatkozóan. Utóbbi azért fontos a tanulmány szempontjából, mert ezekből a „közös vonásokból” valószínűsíthető Pintér inkább neopozitívista, mintsem keményvonalas pozitívista volta.

Ha feltételezhető, hogy voltak közös vonásai a szellemtörténetnek és a pozitívizmusnak, az főleg az irányzat kibontakozásának időszakában figyelhető meg. Ahhoz pedig, hogy lássuk a pozitívizmussal szembeni diszkontinuitást hangsúlyozó nézetek történeti és módszertani eszköztárát, illetve, hogy egy paradigmaváltást eredményező, de magának még érvényt nem szerző irányzat miképpen van jelen az egyes szövegekben, célszerű bizonyos szövegkorpuszokat összevetni.⁷⁶

Erre az összevetésre a következő fejezetben kerül sor, amelyben először a hazai szellemtörténet kontextusában kijelölöm Eckhardt irányzatbeli működését, majd egy szűkebb vonatkozásban bemutatom az (irodalom)történetírással kapcsolatos elképzeléseit, összevetve azt a Pintér által képviselt állásponttal.

A szellemtörténet hazai recepciótörténete a pozitívizmushoz hasonlóan komplex kérdés, hiszen arra vonatkozóan nincs konszenzus, hogy mi hívta életre a szóban forgó irányzatot. Hanák Tibor a „*filozófia önvédelmi reflexéről*” beszél a természettudományok térhódításával szemben,⁷⁷ és talán ez a leghelytállóbb állítás, ha megnézzük az irányzat hazánkbeli térnyerésének feltételezhető okait.

Ilyen értelemben az irányzatnak a megjelenési lehetőségét az a polgári szellemiség táplálta, amely elégedetlen volt a pozitívizmussal és annak módszereivel, hiszen a szellemtörténet teljesen más perspektívákat kínált. Egyrészt a szellemi élet egységes szemléletére törekedett, másrészt a stílus és világnézet belső kapcsolatát kutatta. A szellemtörténet a nemzeti és emberi problémák felé fordult a merev racionális gondolkodással szemben.⁷⁸ Ebből kifolyólag a szellemtörténet nem pusztán egy tudományos-módszertani törekvés volt, hanem egy mélységes meggyőződésen alapuló világnézet is, amely mögött az utolsó magyar idealista és neoplatonista gondolkodásmód akadémiai képviselőjét kell látnunk.⁷⁹

A szellemtörténet Magyarországon az 1920-es években tűnt fel és lett a Horthy-korszak meghatározó történetfilozófiai irányzata. Ugyanakkor hatása jóval tovább élt, hiszen az irányzat szemlélete a rendszer utáni liberális értékrendben is markánsan érződött.⁸⁰

Az első világháború után a polgári szellemű magyar történet- és irodalomtudomány legmeghatározóbb irányzata egyértelműen a szellemtörténet volt. Hazai kibontakozását Szekfű Gyula *Három nemzedékének* megjelenése, a *Minerva-Társaság* és annak folyóirata, a

⁷⁴ Poszler 1973. 94–95.

⁷⁵ H. Lukács 1971. 9.

⁷⁶ Kulcsár Szabó 1990. 78.

⁷⁷ Hanák 1993. 94.

⁷⁸ Sőtér 1978. 68.

⁷⁹ Láncki 1998. 27.

⁸⁰ H. Lukács 1971. 52.

Minerva,⁸¹ valamint a *Magyar Szemle* megindulása jelezte. Egyes elgondolások szerint a *Minerva* a *Három nemzedék*ben fölvezetett vonalak kontextusában értelmezhető, amelyet a már fent említett Thienemann konkretizált.⁸² A két folyóiratot a szerzők személyének azonoságán túl a pozitívista tudományosmenny és világkép elutasítása kapcsolta össze.⁸³

Másképpen fogalmazva, a szellemtörténet kontextusában értelmezhető a két világháború közötti időszak Magyarországnak egyik legmeghatározóbb szellemi teljesítménye, a *Minerva* folyóirat, amely a korszakban kibontakozó szellemtörténet reprezentatív folyóiratának tekinthető. A folyóirat tanulmányai szűkebb területet művelnek, múltközpon-tuák és erős filozófiai vonatkozásaik vannak.⁸⁴ A folyóiratban olyan pozitívizmust eluta-sító írásokkal lehet számolni, amelyekről a fentiekben már írtam, és fontosabbnak is tar-tom megjegyezni, hogy a periodikát működtető és szerkesztő grémiumnak a „*vészharan-gozó*” Eckhardt Sándor is a tagja volt, akárcsak a *Szemlé*nek.⁸⁵

Az 1927-ben megindult, Szekfű-féle *Szemle* tanulmányai a Minervával ellentétben in-kább a jelennel foglalkoztak, ebből kifolyólag a társadalomtudományos megközelítések erősebben vannak jelen a lapban.⁸⁶ Eckhardt a *Szemlé*nek, amelyben a vita indító tanul-mánya is megjelent, nemcsak szerzője, hanem 1938 és 1944 között szerkesztője is volt,⁸⁷ miután a hozzá elsősorban filozófiai rétegzettségét tekintve közel álló Szekfű Gyula⁸⁸ nem tudta teljesíteni feladatát.

Eckhardt Sándor szellemtörténetének vizsgálata több szempontból is összetett vállal-kozás. Talán ennek tudható be, hogy Miskolczy Ambrus⁸⁹ kívül nem is nagyon kutatták a tudós munkásságát. Mivel a fentiekben Pintér Jenő pozitívista voltát az egyes hivatko-zásokkal bizonyítottam, így Eckhardt esetében is hasonlóképpen járok el.

Ahogy fent írtam, a *Minerva* elsősorban a pozitívizmussal szemben jött létre, amelynek első számában Thienemann egyértelműen elítélte a – Pintér Jenőre is ható – pauleri po-zitívizmust.⁹⁰ Eckhardtra a *Minerva* szálláscsinálója bizonyíthatóan hatással volt. Ennek egyik mutatója Thienemann *Irodalomtörténeti alaphfogalmak* c. írása és az azzal szoros össze-függésben álló Zolnai Béla tanulmány. Utóbbi *Az összehasonlító irodalomtörténet mai állásáról* címet viseli, amelyben a szintézis lehetőségeit és az összehasonlító irodalomtudományt vizsgálja. Ezek a tanulmányok a szellemtörténeti elveket, valamint a komparáció fontos-ságát hangsúlyozták.⁹¹ Eckhardt Sándor munkái szinte lekövezték a fogalmat, hiszen nála az egyik legmeghatározóbb alapelv a komparációs eljárás. Ha a fenti vita egyik elemére visszatérünk, amikor Eckhardt a francia iskolával állítja szembe a hazai viszonylatokat, akkor egyértelmű, hogy számolhatunk a szellemtörténet Thienemann–Zolnai interpretá-ciójával. Sőt meglátásom szerint arra is egyértelmű választ lehet adni, hogy Eckhardt mit

⁸¹ A Minerváról szóló összefoglalásokat lásd: Horváth 1986., H. Lukács 1971., Huber 1989.

⁸² R. Várkonyi 1973. 248.

⁸³ Láncki 1998. 27.

⁸⁴ Uo. 36.

⁸⁵ Korner 2008. 209.

⁸⁶ Láncki 1998. 36.

⁸⁷ Soós 2001. 246.

⁸⁸ H. Lukács 1971. 60.

⁸⁹ Miskolczy Ambrus főleg a *Mi a magyar?* című tanulmánykötet és *A francia szellem* kontextusában értelmezte Eckhardt Sándor munkásságát. Továbbá Miskolczy kutatásai A francia szellemre vonatkozóan azokat a szer-zőket mutatták ki, amelyek Eckhardtra hatást gyakoroltak. Lásd bővebben: Miskolczy 2001., Miskolczy 2014.

⁹⁰ Lásd bővebben a függelékben.

⁹¹ Vajda 1962. 345.

is ért a szintetikus látószög alatt: „[...] egyes irodalmi jelenségeket összekötő szellemi vonalrendszer, mely csak a kívülről szemlélő előtt kaosz, de a belső összefüggéseket kutató számára rend és harmónia.”⁹²

Talán Eckhardt neve legjobban *A francia szellem* című szintézisével híresült el. A mű komplex vizsgálata ugyan meghaladná az írás kereteit, de a szellemtörténeti aspektusok és Dilthey hatásának kiemelése miatt megkerülhetetlen egyes elemek bemutatása.

Ha visszatérünk a szellemtörténet nagy német reprezentánsára, aki kimondja, hogy az ember csak a történelemből érthető meg, és origójának az embert jelöli ki, akkor nyilvánvaló, hogy az ő narrációjában az ember olyan szellemi-lelki egység, amely révén a korok lelkének keresése helyezhető kilátásba.⁹³ Hasonló célkitűzéssel bír Eckhardt műve, ahol a francia eszmét és szellemet a francia öntudat első meglététől kezdve interpretálta saját koráig.⁹⁴ Másképpen fogalmazva Eckhardt a nemzeti öntudat fejlődését, a nemzeti szellem középpontjának, organizáló elvének alkatát⁹⁵ tárta fel, amely módszerében a szellemtörténet összefüggéseket kereső elvét lehet felfedezni.

A francia szellem interpretálása a fentiekől több teret érdemelne, ugyanakkor a tanulmány célkitűzései között az egyes művek csak annyiban kerülnek bemutatásra, amennyiben megfogalmazható egy olyan konklúzió, amely alkalmas a két szerző által képviselt irányzatok összehasonlítására. Meglátásom szerint a fent leírtak egyértelműen tükrözik Pintér és Eckhardt egymásnak ellentmondó irányzatbeli működését. Az ezzel kapcsolatos bizonyításokat és konkrétumokat a következő oldalakon kívánom feltüntetni.

A pozitívizmus, mint anyagelvűségen alapuló irányzat, a való világ egzakt és tapasztalati megismerését tekinti céljának megfigyelések révén. A tények empirikus megismerését helyezi kilátásba, amit pedig nem lehet megalapozott ismeretté formálni, azt mellőzendőnek nyilvánítja.⁹⁶

A pozitívizmus tehát a természettudományos eljárások módszertanában hisz, míg a szellemtörténet önálló módszert keres. A pozitívizmus a megismert tényekből indulva induktív úton jár, míg a szellemtörténet a megsejtett törvényből deduktívan közelíti a bizonyító tényeket. A pozitívizmus végeredményként kívánja elérni a szintézist, de a tiszta indukcióval történő megismerés erre nem alkalmas. Ezzel ellentétben a szellemtudományokban az intuíció miatt van lehetőség szintézisteremtésre. A pozitívizmus adatszerűséget eredményez csak, míg a szellemtörténet a fent már említett korszellemet feltételezi.⁹⁷ Maga Eckhardt Sándor szintén a szintézisteremtés igényeiről ír: „[...] *korszakokat felölelő áttekintésre volna szükség, amelyek a kor szellemébe hatolva, egységesen kutatják azt, ami az irodalmi jelenségekben elaprózódva jelenik meg.*”⁹⁸

Ahogy a fenti sorokban már tettem rá utalást, ebben az összefüggésben hangsúlyozom, hogy Pintér inkább a neopozitivisták irányhoz húz. Ugyan a fenti sorok egyértelművé

⁹² Eckhardt 1932. 264.

⁹³ Hanák 1993. 95.

⁹⁴ A munka *A francia forradalom eszméi Magyarországon* című munkához hasonlóan szintén nem előzmény nélküli munka. *A francia nemzet missziós bite és a francia irodalom* című akadémiai székfoglalójában már hasonló kérdéseket fejteget a szerző, de a 25 évvel korábban megírt szövegben még nem használja következetesen a szellem fogalmát.

⁹⁵ Joó 1938. 532.

⁹⁶ Láczi 1998. 39.

⁹⁷ Lásd bővebben: Poszler 1982. 155.

⁹⁸ Eckhardt 1930.

tették pozitivista nézeteit, de az irodalomtörténeti összefoglalások kapcsán arra lehet következtetni, hogy Pintér nem volt maradi tudós, hiszen a rendszerezés során, ami ugyan rendkívül adatgazdag, de mégis az egyéniségek jellemzésén túl (lásd Bessenyei) egyes szöveghelyeken megjelöli az egyéniségeket mozgató korszellemet is, amely a pozitívizmusra nem jellemző eljárás.⁹⁹ Pintér Jenőt kortársai egyértelműen pozitivistának tekintették, ami elvitathatatlan. Ugyanakkor meglátásom szerint Pintért túlzás keményvonalas pozitivistának tekinteni. Utóbbi állításomat a következő sorokban feltüntetett szöveghelyekkel kívánom igazolni.

Példának okáért a vitát kiváltó Bessenyeiről és a fent említett „franciás iskoláról” a következőket írja: „*A régi stílusában és hagyományos gondolkörében megkövesedni látszó nemzeti irodalmat modern eszmékkel és nyugati műformákkal termékenyítették. Ibletőjük a francia szellem volt, bálványuk Voltaire.*”¹⁰⁰

Sőt, Pintér irodalom(történet)-fogalmában még a szellemtörténet bizonyos hatása is érezhető, amennyiben összevetjük Dilthey mentális struktúráként elgondolt és lélektani indíttatású fogalmával: „*Irodalom alatt általában az emberi szellem munkálkodásának írott vagy nyomtatott műveiben található megnyilatkozását értjük. Az irodalomtörténet az emberiségnek vagy az emberiség bizonyos részének írásban élő szellemi fejlődését vizsgálja.*”¹⁰¹

Részben meghaladná az írás kereteit, részben további kutatásokat vonna maga után, hogy igazolni tudjam Pintér pozitívizmusának változását. Nem gondolom, hogy a magyar irodalomtörténet-írásban az ő idején történt volna meg a paradigmaváltás,¹⁰² inkább azt feltételezem, hogy az ő működésének idejére a pozitívizmus lendületét meghaladta a szellemtörténet, és bizonyos értelemben „beszivárgott” annak módszertanába. Hangsúlyozom, csak szivárgásról lehet beszélni, hiszen a vitában is számos pozitivista hatást tükröző elemet mutattam ki, másrészt pedig nem gyalázkodásnak minősítette volna az Eckhardt-féle *paraszt* kifejezést.

A fenti oldalakon arra tettem kísérletet, hogy a Pintér–Eckhardt polémia az ismert források és a kapcsolódó tanulmányok tükrében értelmezsem. Ugyan többször nyomatékosítottam már, de itt is hangsúlyozni kívánom, hogy a vita lényege – ha csupán hallgatólágosan is – a pozitívizmus és a szellemtörténet „vetélkedésében” ragadható meg, mely „vetélkedés” az egyes bírálatokból válik egyértelművé. Ahogy a fentiekben már megfogalmaztam, nem az volt a célom, hogy „győztest” hirdessek, vagy hogy Eckhardtot felmentsem a gyalázkodó vádak alól, hanem hogy rámutassak a vita valódi tartalmára. Ebben az összefüggésben jutottam a következő sorokban feltüntetett megállapításokra.

A vita lényege nem az egymással szembeni bírálatokban rejlik, hanem a mögöttes tartalomban, amely a pozitívizmus és a szellemtörténet különbözőségén alapul. Ebben a kontextusban értelmezhető a két vitázó fél tudományos működése egyrészt egy tágabb, másrészt pedig egy szűkebb vonatkozásban. A tágabb összefüggések révén jutottam el az egyes irányzatok hazai recepciótörténetéig, amelyekben kijelölhetők a Pintért, illetve az Eckhardtot érő hatások. Ilyen értelemben támasztható alá előbbi szerző pozitivista volta, amely a Pauler Gyulára történő hivatkozásokkal magyarázható. Eckhardt Sándor esetében is hasonló módszert alkalmaztam, és a szellemtörténet kontextusában értelmeztem

⁹⁹ Szász 1941. 2.

¹⁰⁰ Pintér 1913. 112.

¹⁰¹ Pintér 1909. 1.

¹⁰² Poszler György, Bókay Antal és Imre László a paradigmaváltás időszakát Horváth Jánoshoz kötik, első sorban a Thienemann Tivadarral való kapcsolat miatt. Lásd bővebben: Poszler 1983. 72., Imre 2011. 37–41.

az egyes műveit, kiemelve elsősorban a Dilthey, valamint a Minerva felől érkező impulzusokat. Ebben az összefüggésben bizonyítható Pintér neopozitivista volta, amely a Dilthey-féle szellemfogalommal hozható összefüggésbe. Meglátásom szerint a bevezetésben megfogalmazott célkitűzések, felvetések közül mindegyik bizonyításra került, leszámítva, hogy a Dilthey-féle szellemfogalom hogyan hatott a fentiekén túlmenően Pintérre. Ennek vizsgálata további kutatások kérdése lesz.

Függelék

Pauler Gyula: A pozitivizmus hatásáról a történetíráásra.¹⁰³

528. oldal:

„[...] legalább meg van találva az ösvény, melyen talán valaha ilyenekhez is eljuthatunk, meg van találva a helyes módszer, mely nélkül a legnagyobb lángelmék is hasztalan bolyonganak az események tömkelegében. E nagy haladást egy iskolának köszönjük – iskolát mondok a mennyiben e névvel a nézetek közössége mellett külső kapcsolat nélkül élni szabad – melynek célját már Kant kijelölte, melynek tudományos alapját Comte Ágost vetette meg úgynevezett pozitív filozófiájában.”

530. oldal:

„[...] A történelem physikai tünemény, melyet tehát azon módszerrel kell vizsgálnunk, mely módszernek a természettudományokban oly fényes vívmányokat köszönünk.”

Pauler Gyula: Comte Ágost és a történelem.¹⁰⁴

225. oldal:

„Alig van már művelt ember, ki a pozitív felfogásról ne halott volna, mely az emberiség fejlődésében is változhatlan természeti törvényeket nyomoz és talál.”

226. oldal:

„A tudós német nemzet azonban lenézéssel fogadta az új bölcséletet. Az irodalom, mely új-seelandi népdalokat gyűjt és az amerikai vadak nyelvével bibelődik, nem ért rá, hogy Comtenak legalább fő művét lefordította volna. Néhány, jobbára kicsinyítő, fitymáló kritika vagy ismertetés minden, a mit e nagy szellemnek szentelni tudott. Ez ellenszenv – mert annak kell neveznem – felfoghatóvá válik, ha meggondoljuk, hogy nem volt még ember, ki a német önteltség és gőgön nagyobb sebet ejtett volna, mint Comte, bár nem szándékosan.”

Thienemann Tivadar: A pozitivizmus és a magyar történettudományok.¹⁰⁵

1. oldal:

„Folyóiratunk megindulását ötven év távolsága választja el attól, hogy Pauler Gyula: A pozitivizmus hatásáról a történetíráásra c. szélfoglaló értekezését mutatta be az akadémiaiában.”

4. oldal:

„Az egyes emberben lappangó szellemi értékek kitermelésénél sokkal többet ígér a haladás számára a természet energiáinak céltudatos fölhasználása és az együttes munkák helyes megszervezése.”

27. oldal:

„Talán hosszasan is időztem a pozitívista tanításoknál, de ki akartam mérni a tudománynak ezt az – egyik – útját, hogy tudjuk, honnan indul ki és hová vezet, mielőtt folyóiratunkkal elindulnak a másik úton, mely az idealizmus irányába halad.”

¹⁰³ Pauler 1871.

¹⁰⁴ Pauler 1873.

¹⁰⁵ Thienemann 1922.

Zoltán Paál

On the Border of Historical Writing Trends: Lessons from a Debate

We encounter debates and disagreements every day. From this perspective, interpreting a debate may not seem extraordinary, but perhaps the polemic between Sándor Eckhardt and Jenő Pintér is more complex than an everyday opposition. The purpose of this study is to reconstruct the ideological background of the debate and to highlight the opposing positions of the two scholars. From this approach, Sándor Eckhardt's and Jenő Pintér's interpretations of the relationship between positivism and the history of ideas can gain meaning.

Források

- MTAKK Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye. Kéziratok, hagyatékok.
- Ms 4624/414, 418. Pintér Jenő és Kosztolányi Dezső levelezése
- Ms 4685/200. Pintér Jenő és Szabó Lőrinc levelezése

Szakirodalom

- Alszegehy 1934. Alszegehy Zsolt: Titkári jelentés. In: Irodalomtörténet, 23. (1934) 3–4. sz. 53–59.
- Breisach 2004. Ernst Breisach: Historiográfia. Bp., 2004.
- Brisits 1941. Brisits Frigyes: Titkári jelentés. In: Irodalomtörténet, 30. (1941) 1. sz. 39–43.
- Császár 1909. Császár Ernő: Pintér Jenő: A magyar irodalom története a legrégibb időktől Bessenyei fellépéséig. In: Egyetemes Philológiai Közlöny, 33. (1909) 685–688.
- Dóczy 1928. Dóczy Jenő: Irodalmi tudóskodás és művészkedés. Magyar-ság, 9. évf. (1928), 147. sz., 1928. július 1. 29.
- Eckhardt 1919. Eckhardt Sándor: Bessenyei és a francia gondolat. I. In: Egyetemes Philológiai Közlöny, 43. (1919) 193–220.
- Eckhardt 1920. Eckhardt Sándor: Bessenyei és a francia gondolat. II. In: Egyetemes Philológiai Közlöny, 44. (1920) 42–53.
- Eckhardt 1921. Eckhardt Sándor: Bessenyei és a francia gondolat. III. In: Egyetemes Philológiai Közlöny, 45. (1921) 19–34.
- Eckhardt 1922. Eckhardt Sándor: Magyar rózsakeresztesek. In: Minerva, 1. (1922) 4–7. sz. 208–223.
- Eckhardt 1923. Eckhardt Sándor: A Contrat Social. Fejezet a magyar felvilágosodás történetéből. In: Minerva, 2. (1923) 6–10. sz. 133–161.
- Eckhardt 1928. Eckhardt Sándor: A magyar nyelv válsága. In: Magyar Szemle, 2. (1928) 2. kötet. 1–4. sz. 373–375.
- Eckhardt 1930. Eckhardt Sándor: A magyar romantika. In: Magyar Szemle, 4. (1930) 10. kötet. 9–12. sz. 193–199.
- Eckhardt 1932. Eckhardt Sándor: A fiatal Magyarország. Magyar Szemle, 6. (1932) 14. kötet. 1–4. sz. 264–268.

- Eckhardt 2001. Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Jegyz., utószó: Soós István. Bp., 2001. [kritikai kiadás]
- Erős 2004. Erős Vilmos: Látomás és indulat a szekfűológiában (Válasz Miskolczy Ambrusnak). In: Aetas, 19. (2004) 3–4. sz. 312–321.
- Erős 2008. Erős Vilmos: A szellemtörténet. In: Valóság, 51. (2008) 5. sz. 20–35.
- Erős 2013. Erős Vilmos: Bűvölet nélkül – félúton. Elmélkedések Romsics Ignác könyvéről. In: Valóság, 56. (2013) 5. sz. 80–92.
- Erős 2015. Erős Vilmos: Modern historiográfia: Az újkori történetírás egy története. Bp., 2015.
- Gyáni 2016. Gyáni Gábor: Professzionalizáció és nemzeti öntudat. In: Századok, 150. (2016) 5. sz. 1103–1116.
- H. Lukács 1971. H. Lukács Borbála: Szellemtörténet és irodalomtudomány. Vázlatok a Minerva köréből. Bp., 1971.
- Hanák 1993. Hanák Tibor: Az elfelejtett reneszánsz: A magyar filozófiai gondolkodás a század első felében. Bp., 1993.
- Huber 1989. Huber Kálmánné: A Minerva folyóirat története és repertóriuma: 1922–1944. Pécs, 1989.
- Imre 2011. Imre László: A magyar szellemtörténet válaszútjai, feltételei és következményei: Barta János pályája és a szellemtörténet. Pécs, 2011.
- Imre 2013. Imre László: Szellemtörténet és nemzeti önszemlélet. Bp., 2013. (A 2013. május 6-án megválasztott akadémikusok székfoglalói.)
- Joó 1938. Joó Tibor: Eckhardt Sándor. A francia szellem. In: Protestáns Szemle, 47. (1938) 9–10. sz. 531–532.
- Karl 1926. Karl Lajos: Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. In: Budapesti Szemle, 54. (1926) 201. kötet. 581. sz. 148–152.
- Kecskeméti 1926. Kecskeméti György: Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. In: Századunk – Társadalomtudományi Szemle, 1. (1926) 1. kötet. 1. sz. 86–87.
- Kenyeres 1993. Kenyeres Zoltán: A befejezetlen múlt. Irodalomtörténet-írásunk néhány kérdéséről. In: Irodalomtörténet, 24. (74.) (1993) 1–2. sz. 18–38. (I.); 3. sz. 451–507. (II.); 4. sz. 950–969. (III.)
- Korek 1928. Korek Valéria: Problematika és tartalmi átalakulások az újabb történetfilozófiában (1883–1927). In: Athenaeum. Új folyam, 14. (1928) 3–4. sz. 135–152.

- Korner 2008. Korner Veronika Júlia: Irodalmi program és annak „felülírása” – a Minerva folyóirat. In: *Helikon*, 54. (2008) 2–3. sz. 209–214.
- Kornis 1912. Kornis Gyula: Dilthey történetelmélete. In: *Történeti Szemle*, 1. (1912) 4. sz. 481–527.
- Köpeczi 1969. Köpeczi Béla: Eckhardt Sándor. In: *Irodalomtörténet*, 1. (51.) (1969) 4. sz. 957–958.
- Kulcsár Szabó 1990. Kulcsár Szabó Ernő: A fordulat jellege – Pozitivizmus és szellemtörténet. In: *Literatura*, 16. (1990) 1. sz. 77–98.
- Kulcsár Szabó 1998. Kulcsár Szabó Ernő: Az egyéniség az olvasás horizontváltásában – Vonások Barta János szellemi „arcképéről”. In: *Alföld*, 49. (1998) 6. sz. 59–71.
- Kulcsár Szabó 2000. Kulcsár Szabó Ernő: A megértés fordulatai a modernség küszöbén, pozitivizmus és szellemtörténet. In: *Uő: Irodalom és hermeneutika*. Bp., 2000.
- Lánczi 1998. Lánczi András: Álomhüvelyezés. A magyar szellemtudományok a két világháború között. In: *Világosság*, 39. (1998) 3. sz. 27–47.
- Miskolczy 2001. Miskolczy Ambrus: Szellem és nemzet. Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula és Zolnai Béla világáról. Bp., 2001.
- Miskolczy 2014. Miskolczy Ambrus: A múlt megszelídítése. Eszmetörténet és historiográfia határán. Bp., 2014.
- Pauler 1871. Pauler Gyula: A pozitívizmus hatásáról a történetírára. I. In: *Századok*, 5. (1871) 8. sz. 527–545.
- Pauler 1873. Pauler Gyula: Comte Ágost és a történelem. 1. In: *Századok*, 7. (1873) 4. sz. 225–241.
- Percz 1993. Percz László: A pozitívizmustól a szellemtörténetig. Száz éves az Athenaeum. In: *Világosság*, 34. (1993) 7. sz. 44–55.
- Pintér 1909. Pintér Jenő: A magyar irodalom története. A legrégebbi időktől a mohácsi csatáig (–1526). I. Bp., 1909.
- Pintér 1910. Pintér Jenő: A magyar irodalom története a legrégebbi időktől Bessenyei György fellépéséig. In: *Protestáns Szemle*, 22. (1910) 1–10. sz. 137–140.
- Pintér 1913. Pintér Jenő: A magyar irodalom története. Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferenc haláláig (1772–1831). I. Bp., 1913.
- Pintér 1918. Pintér Jenő: Eckhardt Sándor: Az aradi közművelődési palota francia könyvei. In: *Irodalomtörténet*, 7. (1918) 1–2. sz. 93–94.

- Pintér 1921. Pintér Jenő: Új hangok egy régi folyóiratban. Levél a szerkesztőhöz. In: Irodalomtörténet, 10. 1–2. sz. 79–80.
- Pintér 1928. Pintér Jenő: Egy kellemetlen dilettáns a magyar stílus világában. In: Irodalomtörténet, 17. (1928) 3–4. sz. 181–188.
- Pintér 1934. Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténet. Tudományos rendszerezés 7. A magyar irodalom a XIX. század utolsó harmadában. Bp., 1934.
- Pintér 1941. Pintér Jenő: Századunk magyar irodalma. Tudományos rendszerezés 8. A magyar irodalom a XX. század első harmadában. Bp., 1941.
- Poór 2011. Poór János: Egy abbahagyott vita. A magyar jakobinusokról. In: Századok, 145. (2011) 5. sz. 1057–1116.
- Poszler 1973. Poszler György: Szerb Antal. Bp., 1973.
- Poszler 1982. Poszler György: Illúzió és értelem I. Vázlat az „esszéista nemzedék” portréjához. In: Világosság, 23. (1982) 3. sz. 150–158.
- Poszler 1983. Poszler György: Kétségektől a lehetőségekig. Bp., 1983.
- R. Várkonyi 1973. R. Várkonyi Ágnes: A pozitivista történetiszemlélet a magyar történetírásban I. Bp., 1973.
- Romsics 2011. Romsics Ignác: Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században nemzetközi kitekintéssel. Bp., 2011.
- Somogyi 1967. Somogyi Sándor: Irodalomtudományunkról, múltjáról szólva. In: MTA Nyelv-és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei, (1967) 24. kötet. 1–4. sz. 187–297.
- Soós 2001. Soós István: Utószó. In: Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Jegyz., utószó: Soós István. Bp., 2001. [kritikai kiadás]
- Sőtér 1978. Sőtér István: A magyar irodalom története a két világháború között (1919–1945). (A magyar irodalom története 6.) Bp., 1978.
- Szász 1941. Szász Károly: Elnöki megnyitó a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1941. évi januárius 11-én tartott rendes közgyűlésén. In: Irodalomtörténet, 30. (1941) 1. sz. 1–4.
- Szekfű 1922. Szekfű Gyula: Faji sajátosságaink a gazdaságtörténet világánál. In: Minerva, 1. (1922) 4–7. sz. 143–186.
- Szerb 1940. Szerb Antal: Pintér Jenő. In: Nyugat, 33. (1940) 12. sz.
- Szijártó 2021. Szijártó M. István: A történelem diskurzusa. Bevezetés a 20. századi történetírás történetébe és elméletébe. Bp., 2021.
- Thienemann 1922. Thienemann Tivadar: A pozitívizmus és a magyar történettudományok. In: Minerva, 1. (1922) 1–3. sz. 1–28.

- Tordai 1910. Tordai Ányos: A magyar irodalom története a legrégibb idők-től, Bessenyei György fellépéséig. In: Századok, 44. (1910) 1. sz. 53–61.
- Vaderna 2012. Vaderna Gábor: Nemzedékek, programok, lehetőségek: Az Irodalomtörténet története 1912–1949. In: Irodalomtörténet, 43. (93.) (2012) 3. sz. 279–297.
- Vajda 1962. Vajda György Mihály: A magyar összehasonlító irodalomtu-domány történetének vázlata. In: Világirodalmi Figyelő, 8. (1962) 3. sz. 325–373.
- Várkonyi 1925. Várkonyi Hildebrand: Két monográfia. In: Minerva, 4. (1925) 1–5. sz. 86–90.
- Vass 1936. Vass Gyula: A modern szellemtörténet eredményei. In: Századunk, 11. (1936) 257–258.
- Werner 1910. Werner Adolf: Pintér Jenő: A magyar irodalom története a leg-régibb időktől Bessenyei föllépéséig. In: Katolikus Szemle, 24. (1910) 1. sz. 104–108.
- Zolnai 1936. Zolnai Béla: Pintér Jenő a szegedi egyetemen. In: Irodalom-történet, 25. (1936) 1–2. sz. 48–49.